

This article describes the specific content website of the Supreme Court of Ukraine. Found out his role as a communication channel and documentary information source in modern society.

Keywords: website, Internet resources, online surveys, communication, information, content.

УДК 316.77+ 81'

Н.О. Ткачук

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ГЕНДЕРНОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

У статті аналізуються різні підходи та види проведення асоціативного експерименту з метою виявлення існуючих стереотипів гендерної поведінки в контексті сучасного стану інформаційно-комунікативного простору

Ключові слова: гендер, асоціативний експеримент, асоціації, комунікація, психолінгвістика.

Новітні концепції, що сформувалися в лінгвістиці в результаті залучення до лінгвістичного опису даних психології, біології пізнання, культурології, філософії, соціології й низки інших антропоорієнтованих наук змінили точку зору на традиційний когнітивний підхід, при якому пізнання – це формування нових ментальних репрезентацій, що відображають реальність. Згідно з концепціями, що виникли під впливом праць Х. Матурані, Дж. Лакоффа й нового осмислення ідей Є. Гуссерля й М. Хайдеггера, “основна функція мови полягає не стільки в передачі інформації й здійсненні референції до незалежної від неї реальності, скільки в орієнтації особистості в її власній когнітивній області” [13, 111]; мова, таким чином, розглядається як система орієнтованої поведінки, де конотація відіграє вирішальну роль. У зв'язку із цим значимість індивідуальних параметрів суб'єкта, що говорить, суттєво зростає.

Стать людини – одна з її найважливіших як екзистенціальних, так і суспільно значимих характеристик, яка багато в чому визначає соціальну, культурну й когнітивну орієнтацію особистості у світі, у тому числі за допомогою мови.

Специфіка образів мовної свідомості чоловіків та жінок повною мірою розкривається в асоціативно-вербальній мережі, так як асоціації відображають глибинні процеси, які відбуваються в свідомості людини. Система гендерних відносин впливає на соціальні відносини, які зумовлюють розвиток суспільства. Картина світу корелює з гендерними нормами, ідеалами, стереотипами, що дозволяє говорити про існування гендерної картини світу – сукупності уявлень, що становлять таке бачення людиною реальності, де речі, властивості й відносини категоризуються за допомогою бінарних опозицій, сторони яких асоціюються з чоловічим або жіночим началом [17, 17].

Як зазначає І.А. Стернін, мовна свідомість може вивчатися експериментально, зокрема, за допомогою асоціативного експерименту, який дозволяє реконструювати різні зв'язки мовних одиниць у свідомості й виявити характер їх взаємодії в різних процесах розуміння, зберігання й породження мовних витворів [18].

Мовна свідомість оперує стандартними смислами, які й збуджують ті чи інші асоціативні зв'язки, на основі яких і виникає образне уявлення непередметних сутностей [19, 242]. Кожен елемент асоціативно-вербальної мережі володіє певним набором асоціативних зв'язків. Звичайно, в асоціаціях “проступають” тільки контури складного “багатовимірного” малюнка, так би мовити, вершина айсберга. Але вивчення цього фрагмента мовної свідомості дозволяє виявити деякі особливості мовної картини світу [10, 163].

Концепти ЧОЛОВІК та ЖІНКА, як і будь-які інші концепти, що корелюють зі світоглядними поняттями, функціонують в контексті різних типів свідомості: повсякденній, науковій та художній. Об'єктом дослідження в рамках даної розвідки є буденна свідомість представників української лінгвоспільноти. В основу семантики буденної свідомості покладена “наївна модель світу”, представлена в “найближчих” значеннях лексичних одиниць. Дослідження буденної свідомості передбачає звернення до індивідуальних особливостей мовної поведінки, яка визначається комунікативною ситуацією, мовним і культурним статусом індивіда, його соціальною приналежністю, статтю, віком та іншими константними і перемінними параметрами особистості [2, 8].

Образ свідомості, асоційований зі словом – це одна зі спроб описати знання (вербальні та невербальні), прийняті в тому чи іншому лінгвокультурному соціумі й використовувані комунікантами при творенні та сприйнятті мовних повідомлень. Асоціативна природа

приписується всім проявам того, що прийнято називати значенням слова, тобто процесу співвіднесення ідентифікованої словоформи з деякою сукупністю одиниць внутрішнього лексикону, одиниць переробки раціонального та чуттєвого, соціального та індивідуального попереднього досвіду людини [7, 46].

Психолінгвістичний підхід до вивчення концепту ґрунтується на понятті про асоціацію та асоціативне значення слова. Властивості слова направлені на сприйняття інформації та навколишньої дійсності й особливості асоціативного мислення людини досліджувалися багатьма психологами, фізіологами і лінгвістами. Р.М. Фрумкіна визначає асоціації як “зв'язок між якимись об'єктами, явищами, який заснований на нашому особистому, суб'єктивному досвіді. Цей досвід може збігатися з досвідом тієї культури, до якої ми належимо, але завжди є також і суто особистим, укоріненим в минулому досвіді однієї людини” [21, 189].

Асоціація (від лат. *associatio* – з'єднання) – відображення у свідомості зв'язків пізнаваних феноменів, коли уявлення про одне викликає появу думки про наступне. Асоціація є зв'язком між психічними явищами, за яким актуалізація (сприйняття, уявлення) одного з них тягне за собою появу у свідомості іншого [16]. Феномен асоціативного зв'язку визначено саме культурою в усьому її різноманітті, в тому числі і чуттєвим досвідом. Вивчаючи асоціації, ми звертаємося до неусвідомлюваного, глибинного шару психіки людини. О.О. Залевська зазначає, що “поняття асоціативного значення сформувалося в ході пошуків глибинної моделі зв'язків і відносин, яка складається у людини через мову і мислення, лежить в основі когнітивної організації її багатостороннього досвіду і може бути виявлена через аналіз асоціативних зв'язків слова” [5, 105]. Результати досліджень свідчать про принципову єдність психологічної основи асоціацій та семантичних компонентів вербальних значень, що дозволяє розглядати асоціативні структури як відображення системи зв'язків між поняттями в свідомості носія мови [5].

Асоціативний експеримент – це прийом, спрямований на виявлення асоціацій, які склалися в індивіда внаслідок його попереднього досвіду [4, 16]. Асоціативний експеримент справедливо вважається методикою, яку можна застосувати до більшості різноманітних досліджень, оскільки асоціативні реакції вказують, як носії певної лінгвокультури розуміють дане слово, тобто що за ним

стоїть. Відомо, що слово, актуалізуючись в експерименті, реалізує, крім своїх прямих та переносних значень, ще потенційну інформацію про текстовий потенціал слова-стимулу, про можливості його сполучуваності. Весь комплекс значення слова ніби пронизаний асоціативними променями, що пов'язують як аспекти окремого значення, так і аспекти різних значень, певним чином пов'язаних зі словом-стимулом. Кожний порух людської думки містить в собі асоціативні зв'язки, і не випадково І. Павлов писав, що в розумі немає нічого, крім асоціацій [цит. за 12, 152].

Гендер – це соціальна стаття на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. За словами А.В. Кириліної, “гендерний фактор, який враховує природну статтю людини і її соціальні “наслідки”, є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму” [9]. Тому лінгвістичні дослідження в гендерному аспекті, що відображають особливості асоціативно-семантичного простору свідомості, фіксують у мові культурно обумовлені стереотипи, що накладають відбиток на комунікативну поведінку, видаються досить актуальними.

Першим на практиці експеримент застосував англійський психолог Ф. Гальтон в кінці 70-х рр. XIX ст. Він працював над двома проблемами в галузі дослідження асоціацій: вивченням різноманітності асоціативних ідей і визначенням часу, який необхідний для виникнення асоціацій (тобто часу реакції).

На початку XX ст. метод вільних асоціацій почав застосовуватись у практиці психоаналізу та вважався засобом для проникнення у підсвідомі шари психіки людини (К.-Г. Юнг, А. Лурія та ін.). У цей період спостерігається змішування логічних, лінгвістичних і психологічних підходів до класифікацій отриманих асоціативних реакцій.

З 70-80-х рр. XX ст. асоціативні експериментальні дослідження розвиваються в рамках теорії мовленнєвої діяльності та в основному спрямовані на пошук концептуальної та семантичної структури пам'яті людини. “Якщо потрібно знайти метод, який дозволить розкрити культурну специфіку словникових одиниць, виявити побічні семантичні зв'язки, які має слово-реакція, – таким методом є, без сумніву, асоціативний експеримент”, – зауважує О. Кровицька [11, 80].

На думку Н. Уфімцевої, “яким великим не був би список стимульних слів, використаних в експерименті, він все одно приводить до одного і того ж для даної культури складу мовної свідомості – ключових для даного образу світу концептів у їх співвідношенні одне з одним” [20, 217], й що дослідниця інтерпретує як системність.

Розвідки К. Бочкарьової [3, 35] виявили, як впливає форма експерименту на характер ядра асоціативного поля. Аналіз результатів показав, що усна форма проведення ВАЕ більшою мірою сприяє реакціям парадигматичного (44 %) та тематичного (33 %) типу, а письмова – парадигматичного (47%) та синтагматичного (47%).

При підготовці експерименту слід звернути увагу на необхідність збереження відповідності між вибраним теоретичним підходом, вибором методики експерименту і принципами аналізу та інтерпретації отриманих даних [8, 198]. При цьому можна користуватись різноманітними наборами експериментальних методик (різними варіантами вільних і цільових асоціативних експериментів, негайним і відтермінованим вільним відтворенням слів із акцентуванням уваги на принципах їх групування і на здійснених реципієнтами підмінах; шкалюванням за рядом параметрів психологічної структури значення слова; включенням у контекст, дефілюванням та ін.). Вибір тієї чи іншої методики залежить від конкретних завдань виявлення використовуваних реципієнтами стратегій і опорних елементів при оперуванні словом або текстом.

Розрізняють два види асоціативних експериментів:

1) вільний асоціативний експеримент (ВАЕ), в якому респондентам пропонують відповідати першою реакцією, що прийшла в голову при пред’явленні слова-стимулу, нічим не обмежуючи ні формальні, ні семантичні особливості слова-реакції;

2) спрямований асоціативний експеримент (САЕ), в якому дослідник деяким чином обмежує вибір передбачуваної реакції, дає додаткові інструкції (наприклад, відповідати тільки прикметником). Як показують дані експериментів, спрямованість асоціації робить її значно зосередженою, скорочує розкид (за рахунок зняття ненаправлених реакцій) і тому дозволяє, на відміну від ВАЕ, обмежитися значно меншим числом інформантів для отримання надійних даних.

Різновиди САЕ різноманітні. Одним з найвідоміших і плідних є семантичний диференціал Дж. Осгуда. Ця методика створена на основі декількох біполярних шкал прикметників, які позначають протилежні

ознаки, наприклад: сильний - слабкий, добрий - злий та ін. Прояв відповідної ознаки оцінюється до семи балів: від -3 до +3 або від +1 до +7, причому лівий край шкали пов'язаний з тією ознакою, яка згадана першою. За допомогою спеціальних досліджень автор методики виділив найважливіші для людської свідомості ознаки, які групуються навколо трьох базових – сили, оцінки, активності [15, 20].

Досить поширені й інші версії САЕ: тлумачення значення слова-стимулу; розгортання пропозиції або тексту на базі даних слів; заповнення пропусків у контексті [15, 21]. У кожному разі використання асоціативних експериментальних методик дозволяє отримати надійні й легко доступні для огляду дані для вирішення спірних питань, пов'язаних з суб'єктивним переживанням мовцем деяких мовних фактів.

Асоціативні відповіді ніколи не є випадковими, їх можна розділити принаймні на дві великі групи, які позначаються термінами “зовнішні” й “внутрішні” асоціативні зв'язки. Під “зовнішніми” асоціативними зв'язками зазвичай розуміють “асоціації за суміжністю”, коли дане слово викликає будь-який компонент тієї наочної ситуації, в яку входить названий об'єкт (наприклад, такі асоціативні зв'язки, як ЖІНКА > борщ, ЧОЛОВІК > диван). Під “внутрішніми” асоціативними зв'язками розуміють ті зв'язки, які викликаються включенням слова в певну категорію (ЖІНКА > мати, хазяйка, ЧОЛОВІК > джентельмен). Ці асоціації називаються “асоціаціями за подібністю” або “асоціаціями за контрастом”. О.О. Залевська і Т.Б. Виноградова деякі пари слів-стимулів і асоціативних реакцій називають психологічними симілярами, тобто подібними або схожими за змістом з позицій носія даної мови (наприклад: ЖІНКА > берегиня вогнища, ЧОЛОВІК > глава сім'ї) [6].

Реакції, які одержують в ході асоціативного експерименту розподіляються в основному на синтагматичні та парадигматичні [15]. Синтагматичні – це такі реакції, які виникають у реципієнтів при спробі скласти з даним словом-стимулом словосполучення (наприклад: ЧОЛОВІК > плече, на яке можна спертися, ЖІНКА > ефектна, шикарна). Парадигматичні реакції – це слова, що належать до того ж семантичного угруповання, що і стимул (ЧОЛОВІК > жінка, ЖІНКА > змія), у тому числі синоніми, антоніми і т.д. Відзначається і третій тип асоціативних реакцій – тематичний, лінгвістична сутність якого полягає в тому, що реакції не входять безпосередньо в семантичну групу з

даними стимулами і не становлять з ними сполучення (наприклад: ЧОЛОВІК> сталь, гроші).

Вивчення семантичних властивостей слова – одне з найбільш розроблених напрямів у дослідженні вербальних асоціацій. Фундаментальною працею в даній області є монографія Дж. Діза “Структура асоціацій у мові та мисленні” [цит. за 15, 23]. Дж. Дізом вперше експериментально встановлена й інтерпретована кореляція семантичних та асоціативних характеристик слова. Він запропонував спосіб виявлення внутрішньомовного асоціативного значення слова за допомогою аналізу розподілу асоціацій на нього. Вченим доведено, що розподіл реакцій на стимул відображає структуру асоціативного значення слова, а також ним виявлено дві базові операції для класифікації значення: протиставлення та об’єднання. Виходячи з цього, сформульовані два закони вербальної асоціації. Між елементами (словами) існує асоціативний зв’язок в тому випадку, якщо вони:

1) можуть бути протиставлені один одному єдиним і недвозначним способом;

2) об’єднані на основі спільності двох або більше характеристик.

К. Нобл запропонував вимірювати осмисленість слова-стимулу через кількість асоційованих з ним слів [14, 60]. Він вивів формулу значення стимулу (так званий індекс Нобла) і з її допомогою показав ступінь залежності між тим, наскільки глибоко розуміє випробовуваний значення того чи іншого слова, й тим, скільки і які саме виникають у нього асоціацій.

Ю.Д. Апресян розробив методику визначення ступеня входження слова в семантичні поля, виходячи з того, в які семантичні поля входять асоціати на це слово. В якості запобіжного входження слова А в семантичне поле слова В Ю. Апресян запропонував величину $M_{AB} = (n_B - 1) : N$, де n_B - кількість реакцій В на слово А, а N – число учасників експерименту [1].

В асоціативному експерименті знаходить відображення як мовна система (лексико-парадигматичні, граматичні, словотвірні, фонетичні асоціації), так і прагнення до її текстового використання (синтагматичні асоціації, різного роду текстові ремінісценції тощо). А таким чином, асоціативний експеримент здатний дати об’єктивні дані про різні аспекти відображення мовної свідомості, в тому числі і про лінгвокреативну діяльність жінок і чоловіків, їх мовне сприйняття один

одного й вписання себе в мовну картину світу як індивідуальну, так і національну.

Отже, запропонований нами асоціативний експеримент складається із трьох частин, з яких перша – вільний асоціативний експеримент, у якому реципієнту пропонують відповісти словом R – першим, що спадає на думку при пред’явленні слова S, не обмежуючи нічим ні формальні, ні семантичні можливості слова R (такими стимулами виступили номени концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА); друга та третя – спрямований (або ж контрольований, за термінологією О.О. Леонтьєва) асоціативний експеримент, у якому “експериментатор певним чином обмежує вибір передбаченого R, накладаючи певні обмеження” [4, 16]. Такими обмеженнями в другій частині експерименту є, зокрема, наперед задана форма стимулу, яка певним чином спрямовує відповіді (наприклад, стимули які представляють “частину певним чином організованої лексичної множини”, точніше, задані оцінні характеристики концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА, як *ідеальна/реальна жінка* та *ідеальний/реальний чоловік*, які можна назвати “субконцептами”). Третя частина експерименту пропонує вставити слово, яке, на думку реципієнта, пропущене у поданих художніх цитатах (переважним джерелом яких став роман О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу...”). Дана частина експерименту ставила на меті виявити чи співставляють опитувані запропоновані мовні гендерні портрети з тією чи іншою статтю або чи взагалі ідентифікують їх гендерну приналежність. Наприклад, _____ *повільно й невідворотно вбиває дорослу дитину, утримуючи її при собі, сковуючи її кожен порух; ми приймали й любили _____ такими, як вони є; які ж тайни можуть бути од _____.*

Для того щоб говорити про валідність результатів, необхідно зібрати таку кількість асоціацій, при якому вони утворювали б асоціативну норму. Так, “...під асоціативною нормою розуміється сукупність реакцій, зібрана приблизно від групи інформантів розміром 1000 чоловік, але іноді цей обсяг може бути звужений і до 500-700 чоловік, а при деяких дослідницьких завданнях допускаються поля обсягом і до 100 одиниць” [4, 193].

У зв'язку з тим, що стаття розглядається мовною свідомістю як суттєва характеристика людини і є велика ймовірність існування різного роду стійких уявлень про жіночі й чоловічі поведінкові та особистісні особливості, які закріплені в особливостях функціонування мови і можуть знаходити реалізацію в асоціаціях, отриманих на заданий

стимул, то у ході експерименту враховувалася переважно гендерна репрезентація випробовуваних: представники чоловічої й жіночої статі в цілому були представлені порівну (загальна кількість 210 чоловік), хоча анкета містила відомості про вік, сімейний стан та соціальний статус опитуваних.

Список використаних джерел

1. Апресян, Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1963. – С. 130.
2. Арутюнов, С. А. Народные механизмы языковых традиций // Язык – культура – этнос / С. А. Арутюнов, А. Р. Багдасаров, В. Н. Белоусов и др. – М., 1994. – С. 5–12.
3. Бочкарёва, Е.В. Влияние формы эксперимента на ядро ассоциативного поля младшего школьника / Е.В. Бочкарева // Проблемы детской речи: Материалы Всероссийской конференции. – Санкт-Петербург, 24–26 ноября 1999. – СПб., 1999. – С. 35–39.
4. Горошко, Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И. Горошко. – Харьков; М.: Изд. Группа “РА – Каравелла”, 2001. – 320с.
5. Залевская, А.А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
6. Залевская, А.А. Вопросы организации лексикона человека в лингвистических и психологических исследованиях / А.А. Залевская. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1978. – 87 с.
7. Залевская, А.А. Некоторые проявления специфики языка и культуры испытуемых в материалах ассоциативных экспериментов / А.А. Залевская // Этнопсихолингвистика / [отв. ред., авт. предисл. Ю.А. Сорокин]. – М., 1988. – С. 34–48.
8. Залевская, А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: избранные труды / А.А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
9. Кирилина, А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации: учебн. пособ. / А. В. Кирилина. – М. : РОССПЭН, 2004. – 252 с.
10. Красных, В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.
11. Кровицька О. Асоціативний словник як особливий вид навчальної лексикографії / О. Кровицька // Українська лексикографія: теорія і

- практика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. – 175 с.
12. Маслова, В.Л. Лингвокультурология / В.Л. Маслова; [3-е изд., испр.]. – М.: ИЦ Академия, 2001. – 204 с.
13. Мельник Ю.П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці / Ю. П. Мельник // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 45. Філологічні науки, 2009. – С. 110–114.
14. Методы изучения лексики / [под. ред. А. Е. Супрун]. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 232 с.
15. Овчинникова, А.Г. Ассоциации и высказывание: структура и семантика / А.Г. Овчинникова. – Пермь : Изд-во ПГУ, 1994. – 398 с.
16. Психология: [словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
17. Рябов, О.В. “Матушка-Русь”: Опыт гендерного анализа поисков национальной идентичности России в отечественной и западной историософии / О.В. Рябов. – М.: Ладомир, 2001. – 202 с.
18. Стернин, И. А. Коммуникативное и когнитивное сознание / И.А. Стернин // С любовью к языку: сб. науч. тр. – М.-Воронеж: Изд-во ВГУ, 2002. – С. 44–51.
19. Телия, В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В.Н.Телия. – М.: Наука, 1981. – 270 с.
20. Уфимцева, Н.В. Языковое сознание и образ мира славян / Н.В. Уфимцева // Языковое сознание и образ мира: сб. ст. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. – С. 207–219.
21. Фрумкина, Р. М. Психолингвистика / Р.М. Фрумкина. – М.: Изд. центр “Академия”, 2001. – 320 с.

В статье анализируются различные подходы и виды проведения ассоциативного эксперимента с целью выявления существующих стереотипов гендерного поведения в контексте современного состояния информационно-коммуникативного пространства.

Ключевые слова: *гендер, ассоциативный эксперимент, ассоциации, коммуникация, психолингвистика.*

This article analyzes the different approaches and types of associative experiment to identify the gender stereotypes of behavior in the context of the current state of information and communication space.

Keywords: *gender, associative experiment, association, communication, psycholinguistics.*